

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

LENA FIJAŁKOWSKA (Łódź)

Archiwalia z Emar

Starożytny Bliski Wschód jest od dawna przedmiotem zainteresowania uczonych. Badania archeologów i historyków skupiały się początkowo przede wszystkim na terenach Mezopotamii, wkrótce objęły też Anatolię, Syrię i Palestynę. W minionym stuleciu właśnie na terenie Syrii dokonano kilku bardzo istotnych odkryć. Wymienić należy tu przede wszystkim Ugarit, którego rozkwit przypadł na drugą połowę drugiego tysiąclecia p.n.e., Mari nad środkowym Eufratem – stolicę państwa podbitego w XVIII wieku przez Hammurabiego, Eblę, stolicę zachodniosemickiego państwa z drugiej połowy III tysiąclecia p.n.e.¹, oraz Emar, którego historia i archiwa są przedmiotem niniejszego artykułu.

Pierwsze wzmianki o starożytnym mieście Emar, położonym nad najdalej wysuniętym na zachód odcinkiem Eufratu, pochodzą z drugiej połowy III tysiąclecia p.n.e. i od 24 w. pojawiają się z dość dużą częstotliwością w tekstach z Ebli (dzisiejsze Tell Mardih). W tym okresie o kontrolę nad Emar rywalizowały ze sobą dwie lokalne potęgi – Mari i Ebla. Dla każdej z nich to portowe miasto miało istotne znaczenie gospodarcze, co związane było z jego położeniem na skrzyżowaniu dróg handlowych, wiodących na południe, do Mezopotamii i Palestyny oraz na północny zachód – do Syrii i Anatolii². Pochodzące z okresu starobabilońskiego teksty z Mari wskazują na ożywione kontakty handlowe z Emar; stamtąd właśnie transportowano Eufratem do Mari, a także dalej na południe – do Babilonu, liczne towary, nierzadko sprowadzane z odleglejszych jeszcze okolic, jak zboże, mąka, wełna i drewno. W przeciwnym kierunku płynęły statki wypełnione pochodzącą z Ešnunny

---

¹ Cf. G. Beckman, *Emar and its Archives*, [w:] *Emar: The History, Religion, and Culture of a Syrian Town in the Late Bronze Age*, ed. M. Chavalas, Bethesda 1996, s. 1–2

² Ibidem, s. 3–4; H. Klengel, *Die Keilschrifttexte von Meskene und die Geschichte von Aštata/Emar*, „Orientalische Literaturzeitung” 83 (1988), H. 6, s. 646–647.

i Elamu cyną, i prawdopodobnie także bitumem³. Przez port w Emar przechodziły również towary wysyłane drogą wodną z położonego znacznie dalej na północ Karkemisz⁴. W tym czasie Emar najpierw znajdowało się pod panowaniem króla Mari Yahdun-Lima, potem zaś, w I połowie XVIII wieku, należało do strefy wpływów władcy Aleppo⁵. Od XVII w. wzmianki o nim pojawiają się w dokumentach z archiwów władców Hatti. Prawdopodobnie w XIV w. Emar weszło ostatecznie do hetyckiej strefy wpływów i aż do swego upadku pozostało stolicą kraju Aštata – granicznej prowincji imperium hetyckiego. Władcy miasta podlegali królowi Karkemisz, który z kolei był wasalem władcy Hetytów. Jak wskazują pochodzące z tego okresu teksty, rola króla Emar była w istocie dość ograniczona. Co prawda jego rodzina posiadała znaczące dobra ziemskie, a on sam pełnił funkcję sędziego, jednakże już w poważniejszych sprawach właściwy był sąd króla Karkemisz⁶. Gospodarczą podstawę egzystencji miasta wciąż stanowił handel, w okolicy rozwijało się też rolnictwo, oparte przede wszystkim na uprawie jęczmienia, winorośli i warzyw⁷. Upadek Emar nastąpił w 1187, w wyniku najazdu Ludów Morza, który położył kres również istnieniu Nowego Państwa Hetytów⁸.

Prace archeologiczne w Emar (dziś Tell Meškene), prowadzone były w latach 1972–1976 przez francuską ekspedycję pod kierownictwem Jean Margueron. Pozostałości miasta z epoki starobabilońskiej nie znaleziono, prawdopodobnie dlatego, że leżało w dolinie Eufratu i zostało zniszczone w wyniku zmiany biegu rzeki⁹. Częściowo odkopano natomiast Emar z późnej epoki brązu (z XIV–XII w. p.n.e), zbudowane na klifie nad doliną Eufratu, prawdopodobnie z inicjatywy hetyckiego króla Supiluliumasa I lub jego syna Mursilisa II¹⁰. W czasie prac wykopaliskowych odślonięto kilka budynków o charakterze najwyraźniej publicznym. Są to: pałac, zbudowany w anatolijskim stylu *bit-hilani*¹¹, bliźniacze świątynie Baala i Aštarte, tak zwana

³ A. Finet, *Le port d'Emar sur l'Euphrate, entre le royaume de Mari et le pays de Canaan*, [w:] *The Land of Israel: Cross-Roads of Civilizations*, ed. E. Lipiński, Leuven 1985, s. 28–29.

⁴ Ibidem, s. 29.

⁵ Ibidem, s. 33–34.

⁶ W. F. Leemans, *Aperçu sur les textes juridiques d'Emar*, „Journal of the Economic and Social History of the Orient”, Vol. XXXVI, s. 239–240.

⁷ G. Beckman, op. cit., s. 6–7.

⁸ Ibidem, s. 4–5; M. Dietrich, *Die akkadischen Texte aus der Archive und Bibliotheken von Emar*, UF 22 (1990), s. 25–27.

⁹ W. F. Leemans, op. cit., s. 207–208.

¹⁰ J. Margueron, *Emar, nowe miasto z XIV wieku p.n.e.*, [w:] *Świat Biblii*, red. A. Le-maire, Wrocław 2001, s. 167–168; W. T. Pitard, *The Archeology of Emar*, [w:] *Emar...*, s. 16.

¹¹ Co do roli tej budowli pojawiły się wątpliwości spowodowane znalezieniem na jej terenie znikomej liczby dokumentów. Jednak jak wskazuje Pitard, znacznie większe znaczenie dla określenia jej roli w życiu miasta ma jej lokalizacja, dlatego, mimo braku znaczącego archiwum, można mówić o pałacu, a nie, jak chce Dietrich, zaledwie budynku administracyjnym. Cf. W. T. Pitard, op. cit., s. 17; M. Dietrich, op. cit., s. 31.

świątynia M1, poświęcona najprawdopodobniej głównemu bóstwu Emar, w tekstach określanemu ideogramem NIN.URTA, na terenie której znaleziono największą ilość tabliczek oraz świątynia M2, być może należąca do boga szczęścia Gaddu¹².

Odsłonięto ponadto pozostałości około trzydziestu domów mieszkalnych, zbudowanych w stylu dość powszechnie spotykanym zarówno w zachodniej Syrii jak i w Anatolii¹³.

Z Emar i jego okolic pochodzi ponad tysiąc tekstów spisanych na tabliczkach glinianych pismem klinowym w języku akadyjskim, powstałych między 14 a 12 wiekiem p.n.e. (między 1320 a 1186 rokiem p.n.e.) i dokumentujących różne aspekty życia miasta. Znaleziono także szereg tabliczek w językach huryckim i hetyckim. Dokumenty akadyjskie zostały wydane, wraz z transliteracją i tłumaczeniem na język francuski, przez Daniela Arnaud¹⁴. Teksty z okolic Emar opublikowali między innymi Arnaud¹⁵, Gary Beckman¹⁶, Akio Tsukimoto¹⁷, Joan Goodnick Westenholz wydała natomiast tabliczki z Emar i okolic przechowywane w Bible Lands Museum w Jerozolimie¹⁸. Dokumenty te dostarczają cennych informacji z dziedziny historii politycznej, gospodarczej i kulturalnej, z dziejów religii, literatury i prawa. Prowadzone nad nimi badania mają jak dotąd dość fragmentaryczny charakter i koncentrują się przede wszystkim na zagadnieniach z dziedziny lingwistyki¹⁹, historii religii²⁰, dziejów politycznych miasta i regionu²¹. Publikacji z dziedziny historii prawa jest bardzo niewiele i dotyczą one przede wszystkim prawa rodzinnego i spadkowego²².

¹² Tak M. Dietrich, op. cit., s. 36.

¹³ Szerzej o archeologii Emar: W. T. Pitard, op. cit., s. 13–23.

¹⁴ D. Arnaud, *Recherches au pays d'Aštata. Emar VI.1–3*, Paris 1986, i *Emar VI.4*, Paris 1987.

¹⁵ Idem, *Textes syriens de l'age du Bronze récent*, Barcelona 1991 (kopie w piśmie klinowym, transliteracje, tłumaczenie na francuski).

¹⁶ G. Beckman, *Texts from the Vivinity of Emar*, Padova 1996 ((kopie w piśmie klinowym, transliteracje, tłumaczenie na angielski).

¹⁷ A. Tsukimoto, *Akkadian Tablets in the Hirayama Collection*, „Acta Sumerologica” 12 (1990), s. 177–227; „Acta Sumerologica” 13 (1991), s. 275–333; „Acta Sumerologica 14 (1992) s. 289–310 (kopie w piśmie klinowym, transliteracje, tłumaczenie na angielski).

¹⁸ J. G. Westenholz, *Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem. The Emar Tablets*, Groningen 2000.

¹⁹ Cf. np. S. Seminara, *L'accadico di Emar*, Roma 1998; J. Ikeda, *A Linguistic Analysis of the Akkadian Texts from Emar: Administrative Texts*, Ph. D. thesis, Tel Aviv University 1995.

²⁰ Cf. np. D. Fleming, *The Installation of Baal's High Priestess at Emar: A Window on Ancient Syrian Religion*, Atlanta 1992; W. T. Pitard, *Care of the Dead at Emar*, [w:] *Emar...*, s. 123–140; B. B. Schmidt, *The Gods and the Dead of the Domestic Cult at Emar: A Reassessment*, ibidem, s. 141–163.

²¹ Cf. np. A. Finet, op. cit.; M. Astour, *The Hurrian King at the Siege of Emar*, [w:] *Emar...*, s. 26–56; G. Beckman, *Hittite Provincial Administration in Anatolia and Syria: The View from Maşat and Emar*, [w:] *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia*, eds. O. Carruba, M. Giorgieri, C. Mora, Pavia 1995, s. 19–37.

²² Cf. np. G. Beckman, *Family Values on the Middle Euphrates*, [w:] *Emar...*, s. 57–81; K. Grosz, *Daughters Adopted as Sons at Nuzi and Emar*, [w:] *La femme dans le Proche-*

Znaczna część tabliczek (ponad 650) znaleziona została w tak zwanej świątyni M1; stąd przypuszczenie G. Beckmana, że mogło tam mieścić się swego rodzaju centralne archiwum miejskie, którego przeznaczenie i charakter trudno ustalić²³.

Największą część zasobów archiwum świątynnego stanowią teksty dotyczące kultu religijnego, będące nieocenionym źródłem informacji o życiu religijnym, zarówno w samym Emar, jak i w ogóle na terenach północnej Syrii tego okresu. Dokumenty te zawierają między innymi szczegółowe opisy kilku rytuałów, takich jak rytuał mianowania *entu* – najwyższej kapłanki Baala, i służącej Aštarte kapłanki *maš'artu*, dalej opis poświęconego Daganowi i obchodzonego co siedem lat święta *zukru*, a także opis odbywającego się w sąsiedniej miejscowości Šatappi ku czci bogów Dagona, Ereškigal, Ea, Išhara i NIN.URTA święta *kissu*. Znajdziemy w nich też dane o rytualnym kalendarzu i wiadomości o tym, jakie święta celebrowano w ciągu roku. Kilka odnalezionych tekstów to listy bóstw i należnych im ofiar²⁴.

W świątyni M1 została również znaleziona grupa tabliczek nazwanych „biblioteką szkolną”. Materiały te to zarówno teksty służące do nauki, jak i sporządzane przez uczniów ćwiczenia. Najistotniejszym materiałem szkoleniowym, zwłaszcza dla początkujących, były listy leksykalne – dziś niezwykle istotne źródło informacji o używanym na tych terenach dialekcie języka akkadyjskiego²⁵. W grupie szkolnych tekstów jest też wiele tabliczek dotyczących wróżbiarstwa czy różnego rodzaju zaklęć przeciw zagrażającym ludziom i powodującym choroby demonom, znaleziono także szereg tekstów literackich, takich jak *Ballada o bohaterach minionego czasu*, *Hymn na cześć króla*, zbiór przysłów, fragmenty eposu o Gilgameszu, *Palma i tamaryszek*²⁶.

Znaczna część odkrytych w Emar i jego okolicach tabliczek to dokumenty praktyki prawnej. Wiele z nich dotyczy obrotu nieruchomościami. Są to głównie transakcje sprzedaży pól, winnic, domów i ogrodów, zawierane zarówno przez osoby prywatne, jak i przez przedstawicieli świątyni i miasta z jednej strony, a osoby prywatne z drugiej: niekiedy także z udziałem władcy jako strony lub świadka. Spotykamy również umowy darowizny i zamiany. Kolejna duża grupa wiąże się z prawem rodzinnym – są to kontrakty małżeńskie i dokumenty adopcyjne, prawo spadkowe reprezentują zaś testamenty. Wiele tekstów obrazuje różne aspekty sytuacji niewolników – są tu bowiem akty oddania się w niewolę, wyzwolenia, umowy sprzedaży. Z dziedziny prawa zobowiązań, obok umów sprzedaży, zamiany i darowizny, wy-

---

Orient Antique (XXXIIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Paris 7–10 juillet 1986), Paris 1987, s. 81–86; Th. Kämmerer, *Zur sozialen Stellung der Frau in Emar und Ekalte als Witwe und Waise*, „Ugarit-Forschungen” 26 (1994), s. 169–208.

²³ G. Beckman, *Emar...*, s. 9.

²⁴ M. Dietrich, op. cit., s. 41–43; W. T. Pitard, op. cit., s. 19–21.

²⁵ M. Dietrich, op. cit., s. 44.

²⁶ Ibidem, s. 45–46.

stępuje szereg skryptów dłużnych oraz poświadczeń umorzenia długu. Jest też pewna liczba zapisów spraw sądowych.

Dokumenty praktyki prawnej mają szczególne znaczenie dla historyka prawa. Dzięki temu, że dotyczą one bardzo różnych czynności prawnych, pozwalają na wgląd w wiele dziedzin prawa, zwłaszcza prawa cywilnego, nie zachowała się bowiem (o ile w ogóle istniała) dokumentacja prowadzonych w mieście procesów karnych.

Teksty te dowodzą istnienia rozbudowanej dziedziny prawa zwyczajowego, którą dziś nazwalibyśmy prawem zobowiązań. Możemy na ich podstawie odtworzyć stosowane wówczas formularze umów, jednocześnie jednak zawierają one szereg nie do końca jasnych klauzul, które wówczas, jako powszechnie stosowane, nie wymagały zapewne bliższych wyjaśnień, dziś jednak sprawiają nam sporo problemów. Oprócz informacji o poszczególnych instytucjach prawa obligacji, kontrakty dostarczają cennych wiadomości o prawie rzeczowym, przede wszystkim o ówczesnej konstrukcji własności. Można z nich między innymi wnioskować kto mógł być właścicielem nieruchomości i niewolników, czy można było tymi dobrami swobodnie dysponować, jakie były ograniczenia ich alienacji, kto oprócz samego właściciela miał w kwestii alienacji dóbr coś do powiedzenia.

Testamenty, akty adopcji i kontrakty małżeńskie są źródłem ciekawych informacji zarówno z dziedziny prawa spadkowego, jak i rodzinnego. Przy wyciąganiu na ich podstawie wniosków należy jednak zachować daleko posuniętą ostrożność, przede wszystkim dlatego, że, jak wskazują na to wzmianki w licznych dokumentach, zasadniczo zarówno kontrakty małżeńskie jak i rozporządzenia majątkiem odbywały się zwykle zgodnie „ze zwyczajem miasta” i nie wymagały udokumentowania na piśmie. Dlatego można sądzić, iż spisanie przynajmniej części z nich nastąpiło ze względu na wykraczający poza ten zwyczaj charakter zawartych w nich postanowień; tak więc dokonywanie na ich podstawie jakichkolwiek uogólnień wymaga daleko posuniętej ostrożności²⁷. Wspomnieć też trzeba o występujących czasem trudnościach z ustaleniem, z jaką właściwie instytucją mamy do czynienia, bowiem formuły stosowane na przykład przy sporządzaniu testamentu i podziale majątku *inter vivos* były bardzo podobne, a niekiedy wręcz identyczne²⁸. Na skutek tego nie zawsze wiadomo, czy dokument rejestruje normy obligacyjne czy spadkowe. Niemniej znane nam testamenty stanowią istotne źródło wiadomości o prawie spadkowym w Emar – zarówno o samej instytucji testamentu jak i o zwyczajach co do dysponowania majątkiem. Przede wszystkim świadczą one o tym, że możliwe było rozporządzanie swoim majątkiem na wypadek śmierci, i to zarówno nieruchomościami, jak i rzeczami ruchomymi, takimi jak żywy inwentarz, podstawowy środek płatniczy – srebro, czy me-

---

²⁷ G. Beckman, *Family Values...*, s. 58–59.

²⁸ W. F. Leemans, *op. cit.*, s. 232.

ble i biżuteria. Prawo do dziedziczenia miały dzieci obu płci, zaś uprzywilejowana była pozycja najstarszego syna – jego udział jest zwykle dwa razy większy od udziału pozostałych dzieci. Testamenty zawierają także liczne postanowienia, których dziś w tego typu aktach już się nie umieszcza, jak ustanowienie nowej głowy rodziny (często ma nią być wdowa), czy uregulowania dotyczące przyszłych małżeństw potomstwa²⁹.

Duża grupa dokumentów z dziedziny prawa rodzinnego to akty adopcji. Dowiadujemy się z nich sporo o tej instytucji, znacznie różniącej się od dzisiejszego przysposobienia. Jak wspomniałam wyżej, zdarzają się testamenty zawierające postanowienie o adopcji, jednak większość z ponad 40 aktów to samodzielne dokumenty³⁰. Dowodzą one, że w Emar możliwe były adopcje zarówno nieletnich, jak i osób dorosłych. Adopcje dzieci są znacznie rzadsze, i są to przypadki podobne do dzisiejszych, jak przysposobienie dzieci porzuconych lub dzieci współmałżonka, ale o wiele częściej miały miejsce adopcje dorosłych. Dochodziło do nich między innymi w sytuacji, gdy ojciec rodziny, chcąc zapewnić przynależność wnuków do swojego rodu, przysposabiał zięcia. Kolejna możliwość to adopcja wierzyciela, który stawał się w ten sposób jednym ze spadkobierców adoptującego i dzięki temu miał zapewniony zwrot długu w przyszłości; możliwa była też sytuacja odwrotna – wierzyciel adoptował dłużnika, który odtąd był zobowiązany do pracy w jego gospodarstwie i do opiekowania się nim na starość³¹.

Dane, których dostarczają te dokumenty są interesujące nie tylko dla historyka prawa, ale i dla badacza ówczesnych stosunków społecznych, rzucają bowiem istotne światło na strukturę rodziny, pozycję *pater familias*, rolę kobiet w rodzinie, a więc także i w społeczeństwie, sytuację dzieci, tak nieletnich i pozostających pod opieką rodziców, jak i tych już dorosłych; zwraca uwagę w szczególności wysoki status społeczny oraz dobre zabezpieczenie materialne kobiet.

Interesujące informacje z dziedziny historii prawa i sądownictwa przynoszą też teksty zawierające rozstrzygnięcia spraw sądowych. Na ich podstawie można częściowo odtworzyć strukturę sądownictwa w Emar. Jako sąd w sprawach mniejszej wagi działali najprawdopodobniej starsi, sędzią w takich sprawach mógł być także król, niektóre sprawy sędził natomiast władca Karkemisz. Do samego króla Hatti odwoływano się jedynie wyjątkowo³².

Teksty prawne z Emar zdają się również wskazywać na istnienie w mieście spisów prawa. Chociaż żaden taki spis się nie zachował, o ich istnieniu można wnioskować na podstawie wzmianek w istniejących doku-

²⁹ Ibidem.

³⁰ G. Beckman, *Family...*, s. 60–61.

³¹ Ibidem, s. 63–67.

³² Szerzej na ten temat cf. W. F. Leemans, op. cit., s. 238–239.

mentach³³; kilka aktów wydaje się też odwoływać do miejskiego spisu nieruchomości³⁴.

Omawiane tabliczki są niezwykle istotnym źródłem wiadomości nie tylko o historii prawa, dostarczają bowiem także ważnych, choć bardzo wyrwykowych informacji o dziejach politycznych samego Emar³⁵, o panujących w nim stosunkach społecznych, o podstawach gospodarczych miasta, a także o dziejach całego regionu, w szczególności zaś o organizacji hetyckiej administracji kraju Aštata; natomiast o ustroju samego miasta można na ich podstawie powiedzieć niestety bardzo niewiele.

Potwierdzają one znany skądinąd fakt, że zwierzchnictwo nad terenami północnej Syrii należało do króla Karkemisz, który z kolei był wasalem władcy Hatti³⁶. Pojawiają się w nich imiona trzech panujących w Karkemisz. Jeden z testamentów został spisany w obecności Šahurunuwa, osadzonego na tronie przez Mursilisa II. Istnieją również zapisy spraw rozstrzyganych przez jego następcę Ini-Tešub, pojawia się też imię kolejnego władcy – Talmi-Tešub³⁷. To właśnie od władcy Karkemisz jeden z kapłanów otrzymał nadania ziemskie, to przed nim toczą się procesy w ważniejszych sprawach, między innymi tych, w których sporny akt został sporządzony przed tym królem; w jego obecności spisano wreszcie szereg dokumentów dotyczących różnego rodzaju prywatnych posiadłości³⁸. Trudno jednak na tej podstawie wnioskować o zakresie jego władzy nad krajem Aštata i jego stolicą – Emar. Wydaje się co prawda, iż władca Karkemisz miał prawo ingerencji w wewnętrzne sprawy miasta, ale nie wiemy, jak daleko mogła ona sięgać.

W tekstach z Emar pojawiają się także tytuły kilku wyższych urzędników hetyckich działających w regionie. Są to:

– urzędnik określany sumerogramem DUMU.LUGAL ša KUR.HATTI – „syn króla kraju Hatti”, prawdopodobnie swego rodzaju „człowiek do specjalnych poruczeń” na służbie króla Hetytów; można go, jak się wydaje, porównać do karolińskiego *missus dominicus*³⁹. W kilku tekstach pojawiają się imiona urzędników noszących tytuł DUMU.LUGAL (bez określenia ša KUR.HATTI); trzech z nich to w rzeczywistości synowie króla Karkemisz. Na tej podstawie J. Westenholz sugeruje, że byli to członkowie rodziny królew-

³³ Ibidem, s. 241.

³⁴ E. Lipiński, *Arcanes et conjonctures du marché immobilier à Ugarit et à Emar au XIIIe siècle av.n.e.*, „Altorientalische Forschungen” 19(1992), 1, s. 43.

³⁵ M. Astour, op. cit. s. 26–56.

³⁶ G. Beckman, *Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit and Emar*, [w:] *New Horizons in the Studies of Ancient Syria*, ed. M. Chavalas, J. Hayes, Malibu 1992, s. 46.

³⁷ A. Skaist, *The Chronology of the Legal Texts from Emar*, „Zeitschrift für Assyriologie” Bd. 88, s. 47.

³⁸ W. F. Leemans, op. cit., s. 236–237.

³⁹ G. Beckman, *Hittite...*, s. 47; G. Bunnens, *Emar on the Euphrates in the 13th Century B.C.*, „Abr-Nahrain” 27(1989), s. 27.

skiej z Karkemisz, pełniący między innymi funkcje sądowe ale niemający nic wspólnego z królewskimi wysłannikami tytułowanymi DUMU.LUGAL ša KUR.HATTI⁴⁰.

– „Nadzorca kraju” (UGULA.KALAM.MA lub po prostu lúUGULA). Zdaniem D. Arnaud był on w drugim po „synu króla” urzędnikiem w hetyckim systemie administracji na terenie Syrii, zajmującym się „sprawami bieżącymi”⁴¹. Występował on jako świadek w wielu transakcjach, na listach świadków umieszczany zawsze za „synem króla”, rozstrzygał sprawy sądowe, uczestniczył w lokalnym kulcie. Wydaje się jednak, że funkcje te nie pociągały za sobą konieczności rezydowania w mieście⁴².

Ponadto w tekstach z Emar pojawiają się nazwy kilku innych urzędów, o których nie można jednak powiedzieć niż bliższego. Są to między innymi „burmistrz” (*hazannu*), „pan spichlerza”, a także pisarze, w tym „wielki pisarz” i „główny pisarz”⁴³.

Na podstawie znalezionych w Tell Meškene dokumentów da się też odtworzyć drzewo genealogiczne rodziny królewskiej Emar, jak i wnioskować o roli pełnionej przez króla. Panujący w późnej epoce brązu władcy tego miasta to kolejno: Yaši-Dagan, jego syn Ba'al-kabar, wnukowie Zu-Aštarti i Pilsu-Dagan oraz prawnuk Elli⁴⁴. Wiemy, że dysponowali znacznymi posiadłościami ziemskimi, brali udział, zarówno jako strona jak i jako świadkowie, w licznych transakcjach, byli też sędziami w sprawach mniejszej wagi⁴⁵.

Istotną rolę w mieście odgrywali także kapłani boga NIN.URTA. Możliwe, że oni właśnie zajmowali się administracją skonfiskowanych dóbr, gdyż świątynia tego bóstwa występowała, wraz ze „starszymi miasta Emar”, jako zbywca w wielu umowach sprzedaży tych nieruchomości, posiadała też własną pieczęć⁴⁶. Owi „starsi” wydają się pełnić funkcje o charakterze administracyjnym i sądowym; opierając się na ich udziale w sprzedaży skonfiskowanych dóbr Leemans wysuwa hipotezę, że to do nich należała administracja świątyni NIN.URTA⁴⁷; sprawowali także sądownictwo w pierwszej instancji, prawdopodobnie razem z królem Emar⁴⁸.

Omawiane dokumenty dowodzą istnienia w mieście bogatej i znaczącej rodziny kapłańskiej. Na czele miejscowego duchowieństwa stał, najprawdo-

⁴⁰ J. G. Westenholz, op. cit., Groningen 2000, s. 1.

⁴¹ D. Arnaud, *La Syrie du moyen-Euphrate sous le protectorat hittite: l'administration d'après trois lettres inédites*, „Aula Orientalis” 2(1984), s. 182.

⁴² G. Beckman, *Hittite...*, s. 48.

⁴³ Ibidem, s. 49.

⁴⁴ Idem, *Texts...*, s. Xii.

⁴⁵ Idem, *Emar...*, s. 6; W. Leemans, op. cit., s. 236.

⁴⁶ W. Leemans, op. cit., s. 240.

⁴⁷ Ibidem, s. 241.

⁴⁸ Ibidem.

podobniej kapłan tytułowany „wróżbitą” (lúHAL). Nic nie wiadomo o tym, aby pełnił on jakieś funkcje administracyjne, wydaje się jednak, że cieszył się pewną niezależnością od władcy. Dowodzi tego na przykład list z Karkemisz, najprawdopodobniej wystosowany przez urzędnika zajmującego się sprawami kultu i dotyczący mianowania kapłana Ninkur. List ten został skierowany bezpośrednio do „wróżbity” Zu-Ba’la, z pominięciem króla⁴⁹. Natomiast liczne umowy, przede wszystkim sprzedaży nieruchomości, w których stroną są kapłan ten lub członkowie jego rodziny, świadczą o posiadaniu przez nich znacznego majątku.

Informacje, jakich teksty z Emar dostarczają zarówno na temat struktury administracyjnej miasta, jak i sposobu zarządzania prowincją Aštata, są, niestety, bardzo niekompletne. Nie udało się między innymi znaleźć żadnego zbioru tabliczek, który można by zakwalifikować jako archiwum pałacowe czy archiwum siedziby władz hetyckich. Nawet jednak tak fragmentaryczne wiadomości, po zestawieniu z danymi z innych miast hetyckiej Syrii, (jak Ugarit), i ze stolicy imperium, Hattuša, rzucają istotne światło na wszystkie te, wciąż nie do końca zbadane, zagadnienia.

Dokumenty praktyki prawnej z Meškene stanowią również istotne źródło wiedzy o gospodarce w tej części Syrii. Można na ich podstawie wnioskować, że w okolicach miasta rozwijało się rolnictwo, oparte przede wszystkim, jak już wyżej wspomniano, na uprawie jęczmienia, winorośli i warzyw. Wciąż bardzo istotną rolę odgrywał handel „zagraniczny”. Choć znane nam teksty rzadko dotyczą go bezpośrednio, to jednak dysponujemy między innymi rozliczeniem między miejscowym kupcem a pewnym Asyryjczykiem, wspomina się o handlarzu z Tadmor, związek z handlem miała też najprawdopodobniej sprawa sądowa, co do której powstała wątpliwość, czy podlega ona jurysdykcji króla Ugarit czy króla Siyannu⁵⁰. Dla badacza historii gospodarczej szczególnie ważne są teksty dotyczące nieruchomości, gdyż dostarczają cennych informacji o stanie posiadania ludności (niemal wszystkie zawierają dokładny opis nieruchomości będącej przedmiotem transakcji, nierzadko z podaniem wymiarów i powierzchni) i o samym rynku nieruchomości – o tym kto i co sprzedawał, jak kształtowały się ceny, jakie były środki płatnicze itp⁵¹.

Tabliczki z Emar (nie tylko te dokumentujące czynności prawne), spisane w peryferyjnym dialekcie języka akadyjskiego z silnymi wpływami zachodniosemickimi, a w przypadku tekstów szkolnych i literackich w „standardowym” akadyjskim i sumeryjskim stanowią też ważne źródło do badań lingwistycznych. Antroponimia tych tekstów uprawnia natomiast do wniosku,

⁴⁹ G. Beckman, *Emar...*, s. 6–7.

⁵⁰ G. Beckman, *Emar...*, s. 6–7.

⁵¹ Szerzej na ten temat cf. E. Lipiński, op. cit., s. 40–43.

iż większość ludności była prawdopodobnie pochodzenia północnosemickiego, pozostałe imiona pochodzą z języków akadyjskiego, hurycyckiego, hetyckiego i luwijskiego⁵².

Teksty prawne z Emar są więc istotnym źródłem wiedzy nie tylko o prawie i historii samego Emar. Zestawione z współczesnymi im dokumentami o podobnym charakterze z innych miejscowości (Alalah i Ugarit w Syrii, Arrapha na wschód od Tygrysa, Aššur, Tell al-Rimah, Chagar Bazar, Tell Brak, Tell Billa na terenie Asyrii, teksty z Babilonii kasyckiej⁵³), mogą rzucić istotne światło na wiele aspektów historii i historii prawa na Bliskim Wschodzie w późnej epoce brązu.

---

⁵² G. Beckman, *Emar...*, s. 6–7.

⁵³ Cf. W. F. Leemans, *op. cit.*, s. 210–211.